

**ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОСПРИЙМАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті налізуються чинники, що сприяють процесу естетичного виховання учнів початкових класів. Автором досліджуються цілеспрямовані виховні впливи й нецілеспрямовані дії середовища, які взаємодіють із внутрішніми особливостями дитини, з метою вирішення проблеми формування її естетичного світосприймання. Також розкрито процес сприймання творів мистецтва, що впливає на розвиток особистості.

Сучасна програма розвитку української освіти передбачає розв'язання питань гуманізації та гуманітаризації навчального процесу, насамперед, шляхом підвищення рівня духовної культури особистості, розширення її світоглядних орієнтирів, формування сприймання світу за законами краси. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема підготовки вчителя початкових класів до формування в молодших школярів естетичного світосприймання як складового компоненту світогляду.

На формування естетичного світосприймання в молодших школярів спрямована вся система навчання й виховання в школі, однак особливо важливу роль у цьому процесі відіграють художньо-естетичні дисципліни, зокрема образотворче мистецтво (живопис), що відображає дійсність у художніх образах. Як зазначає Л. Масол, серед різноманітних засобів впливу на підростаюче покоління чи не найвищий виховний потенціал належить мистецтву, "з притаманними йому можливостями формувати свідомість і підсвідомість, інтелектуальну, емоційно-почуттєву та вольову сфери, моральне і навіть фізичне здоров'я людини" [1].

Проте ефективність такого впливу на формування естетичного світосприймання в молодших школярів забезпечується, насамперед, знаннями психовікових процесів розвитку дитини.

По-перше, майбутньому вчителю початкових класів необхідно враховувати три можливі несприятливі фактори дитинства, які часто впливають на створення помилкових уявлень учня про світ: а) недосконалість органів, слабе здоров'я (у дітей із об'єктивними органічними недоліками відчуття недостатності буде виражене в більшій мірі ніж у дітей, що не мають таких обмежень); б) розбещені діти (така дитина визнає нормою, що її бажання будуть законом і ставить себе в центр світу); в) занедбані діти (вони недооцінюють власні сили й перебільшують труднощі життєвих ситуацій).

По-друге, доцільно надати короткий аналіз певних фаз сприймання світу індивідом у дитинстві, щоб переконатися, що вік молодшого школяра є найбільш чутливим для формування естетичного світосприймання, яке базується на певних якостях загальнолюдського світосприймання.

Період молодшого шкільного віку відзначається докорінними змінами індивідуальної життєво-змістовної орієнтації й естетичного сприймання світу. Так, на думку В. Жуковського і Д. Пивоварова, ейдетичні образи в дитини 6-8 років зберігаються приблизно 20-30 секунд [2: 45]. Вірогідно, що це викликано життєвою необхідністю подумки утримувати події, що відбуваються, аналізувати їх роль у своєму житті. Отже, естетичне засвоєння світу дитиною значною мірою залежить від рівня її розумового розвитку, від здатності діяти з предметами не тільки безпосередньо, але й умоглядно (ідеально) [3: 35]. Якщо з тих чи інших причин самостійне творче начало пригнічується, то естетичне світосприймання поступається утилітарно-споживацькому ставленню до світу. "Немає нічого дивного в тому, що деякі діти в 2-3 роки досягають такого рівня естетичного розвитку, до якого інші наближуються лише в 20 років" [4: 116].

Проте, естетичне світосприймання не є раз і назавжди наочно усвідомленим та втіленим в естетично значущі форми. Кожний індивід багаторазово змінює якість свого естетичного світосприймання, що підтверджується психовіковими особливостями процесу формування естетичного світосприймання в молодших школярів. Розглянемо найхарактерніші особливості, а саме: пізнавальну активність учня, його егоцентричну розумову позицію та наслідування.

Однією з особливостей здорової психіки молодшого школяра є *пізнавальна активність*. Допитливість учня постійно спрямована на пізнання оточуючого світу й побудову своєї картини цього світу. Граючись, експериментуючи, учень намагається встановити причинно-наслідкові зв'язки та залежності. Ставлячи питання "чому?", "навіщо?", "як?", він прагне до знань. У своїх дослідженнях В. Мухіна відзначає, що молодший школяр у пошуках відповіді на свої питання розв'язує певні задачі, намагаючись зробити це реалістично. Але він не здатний розв'язувати їх, так би мовити, подумки. Учень уявляє собі реальну ситуацію і діє в межах власної уяви. Таке мислення, в якому розв'язання задач відбувається в результаті внутрішніх дій з образами, визначається віковою

психологією як наочно-образне. Образне мислення – основний вид мислення в молодшому шкільному віці. Звичайно, дитина може мислити логічно, але потрібно пам'ятати, що цей вік є сенситивним щодо навчання, яке спирається на наочність [5].

Особливе місце у формуванні естетичного сприймання світу, на наш погляд, займає *егоцентрична розумова позиція* учня на означеному віковому етапі. Мислення дитини на початку навчання в школі відрізняється егоцентризмом, особливою розумовою позицією, що обумовлена відсутністю знань, необхідних для правильного розв'язання певних проблемних ситуацій. Відсутність систематичності знань, недостатній розвиток понять призводить до того, що в мисленні дитини панує *"логіка сприймання"* [5: 79]. У початкових класах дитина може співставити в думках окремі факти, поєднати їх у цілісну картину й навіть сформулювати для себе абстрактні знання, віддалені від прямих джерел.

Мислення дитини 6-7 років характеризується *"центрацією"* або сприйманням світу речей і їх властивостей із однієї можливої для дитини позиції – тієї, що вона реально займає. Така спонтанна розумова позиція визначається вченими як егоцентризм [3]. Егоцентризм – фактор пізнання. З одного боку, егоцентризм означає відсутність розуміння відносності пізнання світу й координації думок. З іншого боку, це позиція неусвідомленого приписування якостей власного "Я", власної перспективи речам та іншим людям. Первісно егоцентризм пізнання – це не гіпертрофія усвідомлення "Я". Це навпаки *безпосереднє відношення до об'єктів*, де суб'єкт, ігноруючи "Я", не може вийти з "Я", щоб знайти своє місце у світі відношень, вільних від суб'єктивних зв'язків [3: 113].

Л. Виготський ці особливості дитячої думки пояснює відсутністю систематичності спонтанних понять дитини, недостатнім розвитком відносин спільності між ними. Дитина не відчуває протиріччя, вона синкретична й підставляє судження, замість того, що б їх об'єднати в єдину структуру вищого поняття, саме тому, що в її мисленні панує логіка сприймання, яка не знає протиріч, а не логіка думок. Висловлення дитини містять протиріччя не з боку дитини, а з боку дорослого. Джерелом цих відмінностей є не егоцентризм дитячої думки, цей компроміс між логікою мрії та логікою дій, а ті своєрідні відносини спільності між поняттями, які існують у думках, що зібрані зі спонтанних понять. "Не тому ці поняття дитини знаходяться далі від дійсних предметів, ніж поняття дорослих, і ще й пронизані автономною логікою артистичного мислення, а тому, що вони стоять у іншому, більш близькому й безпосередньому відношенні до об'єкта, ніж поняття дорослого" [6: 340].

Отже, варто зробити висновок, що основна характеристика розумової діяльності молодшого школяра – *"центрація"* або *егоцентрична позиція* – є прекрасною психологічною основою, передумовою для ефективного розвитку естетичного сприймання світу. Якості *"дитячого егоцентризму"*, такі як: спонтанність і безпосередність розумової активності; логіка сприймання, що характеризується близьким, спорідненим і безпосереднім відношенням до об'єкту спостереження; особливості дитячої логіки (олюднення, наділення розумом, моральним сенсом предметів та явищ) – можуть стати безперечними позитивними якостями й сприяти розвитку художньо-естетичної діяльності дитини.

Аналіз основних тенденцій вікових особливостей світосприймання молодших школярів дозволяє стверджувати, що його становлення – не жорстко детермінований процес, а індивідуально-типологічне явище, обумовлене різними внутрішніми й зовнішніми факторами.

До внутрішніх джерел становлення світосприймання учня можна віднести: 1) прагнення зробити для себе оточуючий світ зрозумілішим, більш "прозорим"; сформувати більш-менш повний, загальний, не суперечливий образ оточуючого світу (така когнітивна потреба свідомості найбільш актуальна саме для молодшого школяра, який тільки намагається оволодіти розумінням світу); 2) потреба молодшого школяра реалізувати власний внутрішній потенціал (зокрема свої уявлення про світ): учню необхідно розкривати природу своєї суті, тих смислів, які він намагається перенести з внутрішнього в зовнішній план життєдіяльності, змінюючи середовище, в якому живе. Таке розкривання суті відбувається не саме по собі, а в результаті поступового й цілеспрямованого подолання тих внутрішніх і зовнішніх обмежень, з якими постійно стикається дитина.

До зовнішніх джерел становлення світосприймання молодшого школяра відносимо умови й можливості природного та соціокультурного середовища. Умови середовища висувають певні вимоги до особистості, її фізичних, інтелектуальних, соціальних й естетичних якостей. Учень намагається або відповідати умовам середовища, або змінити їх. Навпаки, умови середовища повинні оптимально забезпечувати багатобічне виявлення індивідуальності молодшого школяра, орієнтуватися на розкриття можливостей її реалізації. Дитина й середовище взаємообумовлені, взаємоактивні, що дозволяє дитині сформувати необхідне розуміння оточуючого світу та діяти в ньому з метою самореалізації [7].

У різні вікові періоди в учнів активізується той чи інший спосіб сприймання світу. Така актуалізація може бути наслідком глибокого рекомбінування всієї сукупності інформації, що є в індивіда, відповідно на "виклик" реальності, що змінюється. Зміни, що відбуваються в самій дитині (наприклад, фізичний, інтелектуальний розвиток), а також у її оточенні, вимагають певної структурної

перебудови свідомості, звичних схем сприймання світу. Цей процес за своєю суттю є становленням, що означає не тільки пристосування до зовнішніх умов, але й трансформацію зовнішніх по відношенню до людської свідомості умов і вимагає від дитини значної активності у двох напрямках: ззовні й всередину, що призводить до гармонізації (динамічної рівноваги) системи "індивід – середовище". Отже, сенс цього процесу міститься в зміні ментальної парадигми, що спричиняє зміни в сприйманні оточуючого світу й прагненні до активної взаємодії з ним.

У дитини 7-11 років, коли раціональна основа свідомості тільки ще формується, особливу роль відіграють компоненти образного сприймання світу. Рефлексія розвинута слабо, проте вже зароджується усвідомлення оточуючого світу й свого місця в ньому. Недостатній рівень фізичного й інтелектуального розвитку не дозволяє учню належним чином реалізувати себе (розширити сферу самостійності, задовольнити деякі бажання та ін.). Він бачить у школі старших дітей, порівнює себе з ними, система оцінок дозволяє співвідносити себе з іншими; все це активізує процес змагань. Отже, об'єктивно існує конфлікт між появою усвідомлення обмеженості власних можливостей і неспроможністю подолати цю ситуацію найближчим часом.

Порівняння пов'язане з наслідуванням, проте не обов'язково порівняння призводить до наслідування. Можливо, результатом порівняння стане ствердження власних індивідуальних виявів. Наслідування є вагомим фактором становлення естетичного світосприймання під час навчання дитини в школі, особливо в учнів початкових класів. Об'єктами для наслідування в школі стають учителі, старші учні або авторитетні однолітки. Поза школою – це можуть бути герої книжок і фільмів, спортсмени, політики, бізнесмени, художники та інші особистості. Почуття недостатньої впевненості в собі може бути компенсоване наслідуванням. Неможливість швидкого досягнення учнем бажаного результату може сприйматися досить болісно. Таке почуття або змусить його замкнутися, уповільнюючи розвиток, або, навпаки, підштовхне до подолання перешкод. Вибір поведінки дитини може залежати від її самооцінки. Подолання протиріччя можливе в напрямі компенсаторного потенціалу свідомості через ірраціонально-образне світосприймання, що відбувається в умовах поступового нарощування рефлексивних процесів можливості сутнісно-недиференційного сприймання світу, що у свою чергу послаблює відчуття своєрідного безсилля [8].

Водночас, як справедливо зауважує Н. Власова, естетичне сприймання світу дитиною базується на певному рівні загальнолюдського світосприймання, що спирається, насамперед, на моральні якості особистості [3]. На думку багатьох психологів, вік 6-8 років має вирішальне значення для морального розвитку дітей. Це період, коли закладаються основи моральної поведінки й ставлень. Забезпечують формування повноцінної моральної поведінки декілька передумов: по-перше, знання й розуміння дитиною моральних вимог, тобто того, що "добре", а що "погано". Ці поняття є основою оцінки вчинків щодо їх співвідносності з вимогами моралі – вчинків інших і самого себе. Оцінка передбачає не тільки знання про те, як слід оцінювати явище, але й такий суб'єктивний момент, як ставлення до того, що оцінюється. По-друге, розбіжність між знанням норм і власним ставленням молодшого школяра до їх виконання. Тому поява правильної моральної оцінки інших людей вимагає формування в учня особистісного негативного ставлення до фактів порушення норм і такого ж особистого схвалення фактів безкорисного виконання цих же норм. Отже моральне, ціннісне ставлення до людини є фундаментом для формування в молодших школярів емоційно-ціннісного й естетичного сприймання природи, мистецтва, праці, своєї діяльності тощо [9].

Під час сприймання творів живопису відбувається кореляція між інтелектуально-пізнавальною та емоційно-чуттєвою сферами особистості. Необхідно зазначити, що з шкільним навантаженням краще можуть впоратися ті учні, що мають розвинені художні інтереси, тому що мистецтво "зосереджує в собі великий потенціал подовжувальних сенсорних впливів, що дає можливість мозку розвиватися рівномірно та повноцінно" [10: 19]. У процесі сприймання, усвідомлення й осмислення почуттєвого досвіду, сконцентрованого в творах живопису, виховується й розвивається особистість. За визначенням М. Ростовцева, живопис як твір мистецтва, сприяє утворенню чітких уявлень про форму предметів і тим самим впливає на точність і ясність думки, що у свою чергу має позитивний вплив на творчість дитини [11: 96]. Через спілкування з мистецтвом дитина знаходить шляхи особистісного саморозвитку.

Підсумовуючи викладені положення, зазначимо, що самостійна художня діяльність молодших школярів, залучення їх до кращих зразків світового живопису, сприймання прекрасного й потворного в навколишній дійсності розвивають у них морально-естетичні якості та сприяють формуванню естетичного світосприймання, естетичного ідеалу й прагнення до його досягнення. Проте позитивний вплив творів живопису відбувається лише тоді, коли дитина підготовлена до їх сприймання, тобто, на якому рівні розвитку знаходяться їх почуття, смаки, інтереси, потреби та естетичний досвід. Без цього навіть високохудожні живописні твори впливу на особистість не матимуть. Майбутньому вчителю необхідно пам'ятати, що виховання в учнів естетичних почуттів насолоди, задоволення, бажання до художньої діяльності (практичної і споглядальної) є головним завданням предметів

мистецтвознавчого циклу, формуванню технологічних навичок (уміння малювати, співати) відводиться другорядна роль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Масол Л. М. Концепція загальної мистецької освіти / Людмила Масол // Мистецтво і освіта. – 2004. – № 1. – С. 4-12.
2. Жуковский В. И. Зримая сущность: визуальное мышление в изобразительном искусстве / В. И. Жуковский, Д. В. Пивоваров. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 284 с.
3. Власова Н. В. Система развития эстетического отношения к миру у младших школьников в процессе занятия изобразительным искусством: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / Власова Наталья Викторовна. – М., 2001. – 234 с.
4. Машков В. Н. Основы дифференциальной психологии: учеб. пособие / В. Н. Машков. – СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1998. – 136 с.
5. Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребёнка как форма усвоения социального опыта / Валерия Сергеевна Мухина. – М. : Педагогика, 1981. – 239 с.
6. Выготский Л. С. Психология искусства / Лев Семенович Выготский; под ред. М. Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1987. – 345 с. : порт.
7. Ушакова Л. Г. Природа как важнейший фактор нравственно-эстетического воспитания детей (из истории вопроса) / Л. Г. Ушакова // Актуальные проблемы художественно-педагогического образования: сб. статей. – Ростов-н/Д., Ростовский гос. пед. ун-т, 1999. – С. 92-99.
8. Тарасов С. В. Теоретико-методологические основы становления мировосприятия школьников в условиях современной социокультурной среды: дисс. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Тарасов Сергей Валентинович. – СПб, 2001. – 358 с.
9. Кузнецова Л. В. Гармоничное развитие личности младшего школьника: кн. для учителя / Людмила Владимировна Кузнецова. – М. : Просвещение, 1988. – 222 [2] с.
10. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика: [монографія]. – К. : Парламентське видавництво, 2002. – 204 с.
11. Ростовцев Н. Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: [учеб. для худ.-граф. фак. пед. ин-тов] / Николай Николаевич Ростовцев. – [2-е изд., перераб.] – М. : Просвещение, 1980. – 240 с. : ил.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Шмелёва Т. В. Основные характеристики эстетического мировосприятия младших школьников.

В статье анализируются факторы, способствующие процессу эстетического воспитания школьников. Автором исследуются целенаправленное воспитательное влияние и нецеленаправленные действия среды, которые взаимодействуют с внутренними особенностями ребенка, с целью решения проблемы формирования его эстетического мировосприятия. Также раскрыт процесс восприятия произведений искусства, влияющий на развитие личности.

Shmelyova T. V. The Basic Characteristics of World Perception with Junior Pupils.

In the article the factors that influence the processes of aesthetic education of junior pupils are analysed. Direct educational influence and influence which cooperate with inner peculiarities of the problem of child's world perception are investigated. The process of creation of arts perception which influences the development of personality is also described.